ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ ԹԻՒ 34

ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐ

ՕՐԱԳԻՐ

ՇԱԲԱԹ 1 ՅՈՒՆԻՍ 1844

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

Այս օրագրութեան ով որ կը բաղձայ ... [illegible] ... տարեկան գինը 135 ղուրուշ ... [illegible]

[illegible]

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐՔ

Զմիւռնիա 1 Յունիս։

Անցեալ տարոյ Օսմանեան Օգոստափառ Ինքնակալին իւր բարեխնամ հովանաւորութեամբ երջանկացնել քանի մի քաղաքներու բռած այցելութիւնը, որոնց և ցոյց տուած գթածած մարդասիրութիւն և տուած շնորհները Հայրենասէր օրագրոյս քանի մի թուերով թէպէտ նշանակեցինք ; բայց նորին Վեհափառութեան Ամենայն կայսերական շնորհաբերութեան առատ, որ նորին Կայսերական Վեհութեան հնազանդներուն քանի մի Հայազգի Գերդաստանը և Եղբարկ Եփրատ, քաղաքիս բարեհամբաւ Բազմերջանիկ Սամ Թէոս Արքայական Լոյս Լուսաւորչականն, որոնց և ընծայած են քաղաքիս Եփրատական տարեկան իշխաններուն յանկարծ հրաման մատուցեր էն, թէ նորին վերապատուելեանց, քաղաքիս երկու օրագրոց Վերատեսուչներուն ալ խնայած տան որ Վեհափառ Կայսեր շնորհաբերութիւն բաւած ակերը, յաւելեան չխնայելով արժանի բռած մարդասիրութիւնները և Արքայական առատ շնորհները, ոչ թէ միայն Հայերին քովերոյ, այլ Յունաց Եւրոպացոց ալ Թարգմանելով՝ պէտք է հրատարակուին, որ Հայազգի ամենահաւատարիմ հպատակներէն Հայերէն չխնայողներն ամբողջ աշխի հաւաքելով, նորին Կայսերութեան Հայրախնամ շնորհները զանձ-

նաւորութեամբ յիշով երջանկութեամբ և նորին Վեհափառութեան անուն հանայ տարօրութեանը համար, բարեհամբաւութեան պարտքերնին բոլորապատեհն ։ Բայց որովհետև մեր օրագրոյն մէջ տարապաւ բառը անգամ երբեմն գնելու կրտսերութիւնը նէ, այսու ամենայնիւ մեր Եղբարք Եփրատներուն բարեհամբաւ հաստատութիւնն ալ չխառնելը արդարև յանդգնութիւն սեպելով, ամենայն հաճութեամբ արտ միայն մենք պարտաւորեցանք ձեռքերնիս երկարելու հաստատել ։ Ինչպէս որ անցեալ տարոյ 3 թ. թուոյ 30 օրագրոյս մէջերով հրատարակեցաւ ։ նոյն թուէն թէ Կոստանդնուպոլսոյ Եփրատեան մեր ատենապալատներուն՝ և թէ քանի մի քաղաքներու գրկուելու համար, Լոյս ընկերութեան չափեաւ 117 օրինակ, Կոստանդնուպոլսոյ Հայրենասէր օրագրոյս գործակալ Յովհաննէս Սարգսեան Եղբ Միհրանին գրեցինք ։ բայց դժբախտաբար մինչեւ Յովհաննէս աղային ձեռքը չէ հասեր՝ թէպէտև գտնալու համար հարկաւոր միջոցները պէտք եղածը ալ գրեր է ։ այս պատճառաւ բոլոր մեզի ծանուցանելով մեր ալ հարկ եղած ծեքը գործքի դնելով, վերջապէս ուրեմն խնայանք՝ թէ նոյն օրագիրները նախանձոտ թշնամիին անփոյթ ձեռնէն այս եղեր է ։ ուստի նոյն օրագիրներէն որչափ որ մեր քովը աւելցած ունէինք, զորձեալ միջնորդ ատամնիական Դարձոսեան փութացու-

ցինք, թէպէտև թէ Միջնորդները և մասնաւոր ուրիշ քաղաքներ գտնուող Եփրատեան մեր ընթերցողներուն մեծ մասին բաւական ըլլալու չափ չեն նէ ալ ։ Ըստ համար ամենախոնարհաբար կը խնդրենք, թէ նոյն 30 թիւ օրագիրներէն չի տուողը՝ այս մասին մեզի չի մեղադրելով և այս անպատեհ գործքը նախանձոտին սեպելով ներել ։

Քաղաքիս նախկին Կառավարիչ Ս. Սեմահէլ Համսի պէյը, որ երկու ամիսէն աւելի է Կոստանդնուպոլիս գնալը, երէկ նոյն մայրաքաղաքէն հաստ հայեցուող, իւր նախկին պաշտօնը փոխուած ։

Վեհափառ Ինքնակալը՝ քիչ ալ Սեմահէլ Կառավարչին Տէրութեան պաշտօններուն հաւատարիմ ծառայութեանց աչքէ փրասխառլեցով՝ քաղաքիս կառավարութեան պաշտօնը վերստին յանձնելէն 'ի զատ, բոլոր նահանգին ընդհանուր տեսչութիւնն ալ շնորհեր է, որ Սպահ անուամբ կոչուի նաև 'ի նշան հաճութեան Կայսերական սրտին Իւր Վեհափառութեամբ ներկայանալու հրաման ըլլալուն, Կայսերական պարգևներու ալ արժանի ըրեր է ։ անհնարին նշանի բիւրելիար և մէկ շքեղ Թուղթն ալ շնորհելով, Կայսերական գարշապարը համբուրելու ալ արժանի ըրեր է ։ յիշեալ քաղաքիս հաստատութիւնը աւելի արտի ու բարօրութեանը զայս իրեն խաչեմ Ասպարհին շնորհքները գործելով փո-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Հնութիւն Կեսարիոյ (տես թիւ 31 - 33) շարունակութիւն և վերջ ։

Ի մէջ այնչափ նախապատութեանը անհատ Կեսարնոր չէ պետ ասին համար ընել թէ՝ տանի եւ զի ամենահարուստ մատենադարան 'ի հոյս ։ 'Ի դոյն կայման առ ժողովուրդս, որ ամենեքին բերին ... [illegible] ... այս Հայերէն, այլ ... [illegible] ... համար ... [illegible] ...

[illegible]

բոլ հեղինակաց ։ զայս գոյն զգացումն, որ հոգեւորական գեղեցիկ կատաւ լինել 'ի կոյն կրօնից և 'ի հալածեալ ձեռ նոցա ։ տեսանել զգրոցեր ... [illegible] ... 'ի գիտութիւն, որ սկսեալ էր սրանիլ յայսոսի պատմագրական գործոյ միայն քաղաքական անցս, զախարհի ժամանակաց ։ ... [illegible] ... 'ի կատարելագործութիւն պատմութեանց Լեհացւոց և Լիվանացւոց ։ ... [illegible] ...

Սորին Հայոց նախնի հնէմոլ 'ի վերայ երկնին ... [illegible] ... որպէս և անդր աղբին ... [illegible] ... 'ի քրիստոնէութիւն ... քրիստոնէութեան ոչ լինէր 'ի Հայաստան ... [illegible] ... թէ այն բոլոր ... [illegible] ...

ամենայն մարմնոյ ... 'ի շրջան ազգին և քրիստոնէական Լուսաւորչութեան ։

Ի մէջ այսպիսի ... 'ի Հայաստան, չէ զարմանալի, թէ յառաջնուն 'ի Ս ... նորին ընդ մէջ ժողովոյ ... մատենից հայր ... որ կարէն լինել ... ձեռնարկաց ... 'ի Հայաստան ... 1829 ։ ... բարձր քան 160, ձեռագիր մատեանք Հայոց ։ 'Ի Ս ... [illegible] ... 'ի Հռոմ ... [illegible] ... ձեռագիր մատենից ... [illegible] ... 'ի հայս ... [illegible] ...

յեղէրու արժանի ըլլալուն համար՝ որուն բառական ժամանակէ հետէ կըսպասէին ։

Խղճմտութեան պատուիրանութիւնը որ ամբողջ 'ի վեր է քաղաքիս մէջ եղած քանի մը գրամանոց (խաղաղան) մարդոց եւս է ինչևէ էր զանոնք ձեռք բերելու համար, անցեալ կիրակի օր աւելի աղէկ միջոցներ գործքի դնելով և խնամով որ Յունաց սուրբ Պետրոսի եկեղեցիէն մարդտուն այս անխղճութիւնը կրնէր, գնաց այն տեղ. ուր սաակի գործարանէն քանի մը գործիքներ և չորս հազար դահեկանի չափ ալ խարդախ սաակ դրամ ։ Մինչև հիմայ այս յանցանքը ընողներէն կինն է և անոր աղջիկը գտնուեցան. որոնց խոստովանութիւնը, այն է՝ թէ իրենք են միայն այս չարութեան ձեռնարկու և ուրիշ գործակից չկայ. անշուշտ անհաւատալի է այս, և կը յուսացուի թէ շատ չերթար անոնց գործակից չարերն ալ կառավարութեան արթուն հոգողութեամբ ձեռք բերուին ։

— Այս տարեկիս մէջ ամառուան եղանակին տաքութիւնը սովորականէն սաստիկ է, և հաւանական կերևայ թէ, ներքին կողմերը աւելի եւս սաստիկ եղած ըլլայ ։ Մանիսայէն և Թիրէէն եկած նամակները կը հաստատեն թէ խեղճ գեղջկականներէն 3--4 հոգի առաջինէն և 2—3 հոգի երկրորդէն շրջակայ անտառներուն մէջ տաքին սաստկութեամբ չկրնալով մեռեր են ։ Այս վերջին օրերս կէսօրէն մինչև երեք ժամ ետքը ջերմաչափը 91—92 աստիճանի ելաւ ։

— Երեքշաբթի, Ռուսիական շոգենաւով Լոնտոնէն հասաւ այս տեղ Սպանիոյ Բարձր. Դրան դեսպան Պ. Լօրատօրան. և առայժմ քառանորդական արքեպիսկոպոսն է, անկէց ետքը շարունակելու է իւր ճանապարհորդութիւնը դէպ 'ի Կոստանդնուպոլիս ։

Ցեղը որոգրութիւնը այս տարվան յունիս 1 թուով, այս լուրը կուտայ ։

„Ամերիկայի միացեալ նահանգներէն այս օրվան առած լուրերնիս [կարդալով] կրնեայ մարդս համար դրված ըլլալուն վրայ մարդու չի հաւատալիք կուգայ ։ Ըսանք ըլլալով՝ Հիւսիսային Ամերիկայի ալ հարաւային Ամերիկային վրայ նախանձէնչու տեղ չունենայ. և հիմնական ռամկապետութեան խառնիճաղանճութիւնը՝ Սպանիոյ միապետութեան սանձէն մինչև հիմա ճնշուած աշխարհի տէրութիւններէն վար չի մնար ։ Ամերիկեան միութեան են ծանկեայ քաղաքներուն մէկը՝ որ է Ֆիլատելֆիա, շատ որ երբոր վրայ առանց պատիժի կրելու՝ քաղաքական պատերազմը մինչ դեռ կլիմակին մէջ, և շատ արիւնահեղ պատերազմի մէջ ինկած տեսնուեցաւ ։ Ինքնակամի այս մոլրաքաղաքը՝ շարունակ երեք օր՝ կատաղած ժողովրդեանը ձեռք ինկած եղաւ՝ որ իրեն կառավարութիւնը սրտմտութեամբ կրակով յայտնէր. և քաղաքական կառավարութիւնը առանց զգալու անոր զսպելով բնաւ չհամարձակեցաւ ալ ։

„Այս խռովութեանս պատճառները կերևի որ՝ միացեալ նահանգաց ուրիշ քաղաքներն ալ կրնան պատահիլ ։ Իւ թէ որ պէտք եղած զգուշութիւնները չըլլան նէ՝ կրնան կրկնուիլ. և այս զանազան ազգերուն և կրօնքներուն իրարու հետ հաշտուելուն վերջը չգալը, և ինչ միջոց ունենալնին ալ գուշակելը դժուար է ։ Միացեալ նահանգներուն ժողովուրդը՝ ամենն ալ գիտէ որ՝ Եւրոպայէն գացած են և մինչև հիմայ ալ գացողները անոնց կը խառնուին, ամեն մէկ ժողովուրդ կրնան ։ Իւ շատ տեղ այս եւրէն գացողները որէ որ չանելով՝ թէ ուժով և թէ բազմութեամբ կամ խնամութեամբ՝ բնիկ հին ծնածներուն հաւասար են ։ Բնական քաղաքներու մէջ ալ՝ բոլոր քաղաքական պաշտօնները՝ բոլորովին զրկելով այն նահանգներուն բուն բնակիչ ժողովրդերուն ձեռքը անցած են ։ Այս եւրոպ սանձները անգղիներուն այս տեսակ յափշտակութեան դէմ կենալը անտարբեր ցաւ ։ Ինե՛ոչ քաղաքը՝ քաղաքական պաշտօնատարներ ընտրելու համար եղած ժողովքին մէջ՝ հաստատութիւնը յայտնապէս երկու կողմ բաժնուեցաւ, որոնց մէկ կողմն էին նիւան աները կամ նոր եկածները, և միւս կողմը՝ բուն երկրացիները ։ Թէ՛ այս քաղաքը և թէ միացեալ նահանգաց ուրիշ երևելի քաղաքները՝ նոր եկող կամ գաղթական բազմութիւններուն շատը՝ Իռլանտայէն եկած են. և անոնք՝ Իռլանտայի հաւաքականութեան են, մեկոլիկերը բողոքական են. որ անոնք անոնց հետ բնակին ։ Ֆիլատելֆիա մէջ եղած կռուոյն՝ երկրացիները վրայ եկան. և ամսոյս (մայիսի) 14 ին 'քաղաքական պաշտօնները անոնց ձեռքը անցան ։ Նասանկ ըլլալը այս քաղաքիս մէջ կարգաւորութեան կերպով և առանց կռուի ըլլալուն ։ Բայց Ֆիլատելֆիայի կռիւը սանկ չեղաւ. Իռլանտացիները ամենն իրարու հաւաքուելով՝ և կրօնքին ալ մէկ ըլլալով՝ իրարու հետ կապակցութիւնը ունեցան, և բառակուստաւորաց. և ընտրութիւններուն մէջ անոնց խօսքը կանցնի ըլլալու ։ Ուստի պաշտօնի համար ուզողն ալ սկսան անոնց սիրոյ գրաւել, և անոնց քէն իրենց կողմն վաստըկելու նայիլ ։ Ըսանկով և նոր մերձ պաշտօններուն շատը քիչ քիչ անոնց ձեռքը անցաւ ։ Այս եղաւ պատճառ՝ որ մէկ կողմ հնարկեցան այս Ֆիլատելֆիացւոց մէջ, որ բնիկ Ամերիկացիներու կողմ ըլլեցաւ ։ Իւ անոնց նպատակն էր՝ դրսեցիներուն, մանաւանդ Իռլանտացիներուն առ կարելի ։ Կռիւը այս քաղաքիս մէջ յայտնապէս ըլլալ եղաւ. և երկու կողմն ալ հաստատութեամբ իրարու դէմ զինուած ելեւելի եղաւ ։

„Ամերիկայի օրագիրները, որոնց անաչառութեան վրայ կասկածելու խրատ մը ունինք, այս անկարգութիւններու ծագումը Իռլանտացիներուն վրայ կը դնեն ։ Ըսնոց պատմածէն կերևի որ՝ մայիս 6ին բնիկ Ամերիկացիները Ֆիլատելֆիայի Քէնսինգդոն թաղառարձակ մէկ տեղ ժողվելով Միթինկի համար հանդէսը բռած սանձերնին՝ Իռլանտացիները վրայ հասեր, և անոնց մէջ խռովութիւնը ձգեր են ։ Երկրացիներն ալ դէմ ելեր և անոնք մինչև իրենց թաղը վռնտեր են ։ Բայց Հիպեռնիա հով ըսված մը՝ որ Իռլանտացիներուն ընակարանն էր, երկրացիներուն վրան հրացան պարպելով՝ շփոթը եվելցեր ։ Իռլանտացիները շատ ուժով չըլլալով ցրուեցան. անոնց տները, և անոնց նեղ փողոցներու մէջ իրենց վիրերը պաշտպանեցին ։ Բայց երկրացիները քաղթրեծեալ ալիւսի (Թօղայի) կարգաւոր անոնց վրան նետելով տան մէջ եղողներուն նեղութիւն կուսույն. մինչև Իռլանտացիները բազմութեամբ տեղ եկան ուր ասին երկրացիներուն վրան զարկին և անոնք փախուցին ։ Կռիւը քիչ մը ատեն դադրեցաւ և իրիկվան դէմ նորէն սկսաւ ։ Երկրացիները խումբ մը եղան. և հաշտ. ըեն դարձան՝ Իռլանտացիներուն թաղը Հասիքէյայաւանց դպրատանց վրայ յարձակեցան ։ Իւ գրքատանը բաժնեցին

արեւ. եթէ հնար լինէր կցել զնոյն ընդ ցուցակին Էջմիածնի գրատան (14) և ընդ տպելոյ մասնից Պ. Խուդաբաշեանի, այն ատենայաք յայնժամ զբուռնական հաւատարիմ պատկեր գրականութեան ծաղկելոյ 'ի Հայաստան ։

Յուցեալ զհնութիւն և զվսեմութիւն 'ի կրոնս վերաբերեալ Էջմիածնի, ենայ մեզ ստորագրել զայն ցերբուռն այժմեան վիճակի, անկով 'ի Հայաստան անուանեալ մասնէ Հ. Պ. ուխտաւոր Խաչերեան՝ որպարզելոյ յամին 1806 ։

Էջմիածին կոչեցեալ 'ի Թաւրիզ Ղ Սարկաւագ 'ի պատճառս երից առ 'նմա եկեղեցեաց. 1 Էջմիածնի. 2 Ս. Հռիփսիմեանց. 3. Ս. Գայիանեայ. Ընդ արեւմ եկեղեցի Շողակաթի որ չորրորդ է նոցանց կառուցեալ յայժմեան մերձակայութեան նորա ոչ 'ի վաղուց առ 'Յոհաննէս կաթողիկոսի ։ Էջմիածին աթոռ կաթողիկոսաց Հայոց կառուցեալ 'ի դաշտավայրին ընդ մէջ լերանց Մասեաց 'ի հարաւ և Արագածին 'ի հիւսիս, որ ունի զերկայնութիւն հիզարեայ ծանոտարհա և զլայնութիւն իբրև երկուց ասպարիզ, 'ի բացակայութեան երից և ոչ աւելի մղոնաց՝ յԵրեւանայ ընդ արեւմուտ ։ Շուրջանակի պարսպեալ՝ ունի դղեկս գրաստս. այս պարիսպ նորոգեցաւ յաւուրս մեր 'ի Սիմէոնի կաթողիկոսէ ։

Վանքն շինեալ 'ի թիւս ամենեց շինուածոց՝ բաղկանայ յերից շինութեանց. առաջինն քառակուսի կոչեցեալ նոյնպէս վանք, որոյ ընդ արեւմուտ՝ է բնակարան կաթողիկոսին. (15). 'ի հարաւոյ՝ սեղանատունն, և անուանարանն. իսկ այլ յերկուց կողմանց՝ սենեակք վարդապետաց. (16) երկու սեղանատունն. մին մեծ՝ ամառնային, այլ ևս փոքր և ձմեռնահատուկ 'ի կոփածոյ քարանց. 'ի վերին դայլակին կառուցեալ կայ զմիւքն՝ առ որով բազմի կաթողիկոսն 'ի ճաշելն անդէն ։ Երկրորդն փոքր զագաւթին՝ ձմեռնային 'ի կողմն նորա, վիրամատեալ Մ. Եփրեմայ կաթողիկոսէ ։ Այս քառակուսի պարիսպ ունի զչորս դրունս. առաջին կոչեցեալ դուռն Տրդատայ՝ հանէ ընդ փաճառանոցն. երկրորդ Նէրսէ, փոխ բաժանեալ յարտաքին զրանէ պալատին ։

Երկրորդ շինութիւնն նմանապէս քառակուսի մասն կից առաջինոյն և բուն մասին՝ պարսպի վանացս հիւրանոց կոչի զազարապատ. զի զերկու մասունս նորա կառուցեալ է Ղազար կաթողիկոս. 'ի մէջ սորին շինութիւնս շինեալ է ջրհոր, որոյ ջուր զալ 'ի դետոյ կամ յաղբերէ ընդ երկրաւ. առաջ մի նոր ուղղեալ 'ի շարժառանն և անցեալ ընդ պարիսպն թ...ծի 'ի ջրաւոր փայտոյն. իսկ միւս առաջ ջրոյն ըղձենայ ուղղակի յառաջոյ սենեկաց միաբանից ։ Գ բերդջըն որ 'ի միջավայր հիւրանոցին, ընծայեալ է յառաջոյ Յովսէփ երրորդ կաթողիկոսի. զորմէ գրէ շարունակն Սամուէլի անեցւոյ թէ նա 'ի կատար հասոյ ծախուց զշինանոցն՝ բերաւ ։

Երրորդ շինութիւն կոչեցեալ շուկայ Էջմիածնի է անդի, ուր վաճառին կերակուր և հանդերձ 'ի ...

---

(14) [illegible] Էջմիածնի [illegible]

(15) 'Ի [illegible] 1830 [illegible]

(16) [illegible] Էջմիածնի [illegible] 1813 ։

վրայ ըլլալնուն մասի նըած սանձերուն մէկէն քանիմը ձեռք հրացան պարպըւելով՝ ատոնց քանիմը հոգին մեռան քանիմըն ալ վիրաւորվեցան․ մնացածները մանուկներուն մարմինը ու վիրաւորվածները հետերնին առին փախան ։

"Հետեւեալ օրը, որ էր երկուշաբթի, առաւօտը կանուխ պատերուն վրայ փակած թղթեր տեսնըւեցան որով բոլոր Ամերիգացիները ժամը երկուքին ժողովվելու Միգինիկին կը հրաւիրվէին ։ Շատ մը մարդիկ ալ խումբ կազմած՝ ձեռուընին մէկ դրօշակմը, փողոցները կըպտըտէին․ և դրօշակին վրան աստեղ գրված էր․ " այս դրօշակն է որ իտալիացւոյ պարագաները աչք առի կ'ընեցին" ։ Միգինիկէն հոգը երկու հազար հոգիներու չափ մէկ տեղ եկան, Հէնրումնուի վրայ գալով, և այն ատենը մէկ իսկական պատերազմմը սկսաւ երկու կողմին մէջ ։ Ամերիգացիները ատեն առնելով փոթելով իտալացիներուն տներուն առջեւին երթալու․ Այս ժամ ինքն ատենները երեւանէնմը չափ տներուն տեղը մանիրէն զատ բան չէր երեւեր ։ Իտալացիները իրենց բոլորած տունէն դուրս ձըգելով՝ ամերիգացւոց վրայ իրենց պատուհաններէն հրացան կըպարպէին․ և մէկ ատենը մէջ փամփշտ հըրացաններ անկեց քովի ատենը կոտրեցին․ և յուսահատութեամբ կըկռուէին ։ Քաղաքական իշխանութեան կազմէն ինչպէսոր ալ եկաւ կըտէն․ բայց սաստիկ էնէ 'ի գործ չկըցւելով կըրին․ քանզի պատերազմը այն գիշերն ալ բաւական ատեն քշեցէն նոր Հետեւեալ օրը նորէն սկսաւ տառոջինէն առելի սաստկութեամբ․ ամբողջ վերցուածներ իրենց բնակութիւնները ձգած էին․ ամերիգացիները առմը ալ բոլորեցին ։ Բաւական փըլուցած և այրած տուներուն հաշիւները չիտամի կըհասնի․ Բայց ամերիգացիներուն կատաղութիւնը առելի Հռովմէականաց եկեղեցիներուն և վանքերուն վրայ կըւաւանդվէր․ Այրվեցան եկեղեցի․ մէկը Սուրբ Միքայելի և մէկը Սուրբ Օգոստինոսի անուամբ և մէկմըն ալ կուսանաց վանքը՝ կատարեալ այրեցին ։ Այս բանը առեն սուրբ Օգոստինոսի եկեղեցին կողքէր․ Ամերիգացիները յաղթութեան սրաթոռնոյն ձայներով կըպոռային․ և այրելով փոխանակը իրիկ թռչունները նեանցին սրբութեան նշան․ և մէկ թռչունկ զարնուեցաւ և մէկ փողոցիւր (թրումպետնի) մը՝ սկսան խաղալու ․․․ նուագ բայց զալով ։ Այս եկեղեցուոյ բովը մեծագործ և հարուստ գրքատուն կար․ ատոր գիրքերն

ալ կողոպտեցին, փողոցին մէջը խառնու վրայ դիզեցին, կրակ տուին․ և բոլոր յաղթութիւններուն համար ըստ լուսաւորութեան հանդէսը ատով կատարեցին ։ Չորեքշաբթի գիշեր՝ որ հինգշաբթի լուսնալ լուսնար, անոնց արիւ երկու եկեղեցիի ալ կրակ տալ ուզեցին․ բայց մինչեւ այս ատեն քաղաքական կառավարութիւնը քիչմը առելի աղէկ միջոցներ գործի դնել սկսելով՝ վտանգի մէջ եղած տեղերուն առաջը պահապաններ դըրվեցաւ․ սակայն ազատութեան ու կողոպտելուն վերջը չէ թէ այնքան առնց հոգացածներ, բան օրչափ երկրացիներուն հոգիներն եղաւ ։ Հինգշաբթի օրը քաղաքը պաշարման վիճակի մէջ եղածի պէս հրատարակեցաւ․ և խաղաղութիւնը այնպէս մեռ կերպով կերպեր ։

"Մեծ Ամերիգեան միութեան մէկը երեւելի քաղաքներուն մէկին մէջ երեւցած սոսկալի տեսարանին պատմութիւնը այս է ։ Այս միջոցիս մէջ շատ մարդիկ առելի վիրաւորվեցան․ և երեսունին չափ մեռան․ գիտցածը այսպէս է ։ Բայց խոսք շատ առելի էր կըսուի ։ Տուն տեղիները առելի էին․ և իրենց բնակարանը ձգող փախչողները՝ երկու հարիւր գերդաստանէն առելի էին․ կառուցին պատճառը որ կըզմէն ըլլալը՝ մինչեւ հիմա ստոյգ չէ գիտցըվեր ։ Կըսեն որ՝ պէտք առաջ կառուց ձայն հանողները՝ իտալացիներն եղան․ Բայց Ամերիգացիներն ալ իրենց Միգինիկը անանկ մէկ տեղմը ըրին որ՝ իտալացի Հռովմէադաւաններէն զատ բնակիչ չկար այն տեղ․ և արդէն՝ յառաջուց անոնց արհամարհութեան համար եղած և առաջեկայ մտածված կերպի ։ Մեր ձեռքը անցած վերջին գիրերուն գրված առեն առհաւտին Փիլատէլփիա էր հանդարտութիւնը դառած չէր․ և զատուած կերպը ատեները՝ տեղւոյն քաղաքական կառավարութեան բանած կերպին նայելով՝ երկիւղ կըկայ ընդունիր առելին ։

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ 28 Յունիս ։

Օսմանեան կառավարութիւնը քաղաքականութենէն ազատ է և արդարութեան Բարձր․ Դուռը իրաւագիտարանը ատոր Խմանայի ամուսին և Երզնկայի գլխաւոր իշխանաւորներուն պատասխանին վրայ քրգեալ է․ որոնց առաջինը գըրեթէ լռեցնելու, և երկրորդը դէս մեծ փառօք և արդարութեամբ քննուելու փոյթ է ։

— Բարձր․ Դրան Պայմանագ արտաքոյ կարգի գնալուն Վահանտայ Ֆուատ էֆէնտին Պարպըլոնս քաղաքը մայիս 19 ին Մեծամասնութիւնն Աղանեայ Իպրահիմ Թագաւորին ներկայանալով, որուն քովէն ինը տասը օրաստափառ Մեծ և իշխանական դրան, Մեծափառ Լեպոնի Մէճիտ կայսեր վաւերական նամակը մատոյց, որ երկու անդրադարձ մէջի բարեկամութիւնը կըպահէն կըհաստատէ, և Իպրահիմ Թագաւորին շնորհակալութիւնը կընորհաւորէ ։ Իպրահիմ Թագաւորն մեծ մարդասիրութեամբ ընդունեց Օսմանեան դեսպանը և կայսերական նամակը․ և իր սրտին հաճութիւնը բանիւ ալ յայտնեց բացի Դեսպանին ։

Ֆուատ էֆէնտին շատ աղէկ ընդունելին գիտէ, իտալերէն և ֆրանսերէն ալ կըխօսի ։

— Մասարագուրի մէջ մօտերս շատ հարիւրաւոր բարեկարգութիւնը գործի դրուելու է՝ Թօփխանէի Մուշիր Վեհափառ Մեհեմմէտ Ալի Փաշային արժանի կառավարութեամբ ։ Պէյօղլու և Գալաթիա յատուկ գինուորներ կարգուեցան են, որոնց պաշտօնը փողոցները մաքրել և գինիները լուսաւորել ըլլալու է ։ Ասոր մեկ փողոց մանաւոր անուն և բոլոր տուները թուագիր ունենալու են ։ Վերջապէս ամեն կողմանէ Եւրոպայի գլխաւոր քաղաքներուն նմանելու է մայրաքաղաքս ժողովրդին հանգստութեան և առողջութեան համար ։

— Բաղդատ քաղաքի դեսպան Պ․ Թօրէ Հանրիքէզը իր հետեւորներով երկուշաբթի օր Մեծ փոխարքային և արտաքին գործոց պաշտօնատարին այցելութեան գնաց ։

— Կառավարութիւնը ընկալ ծով քանի մը տարի առաջ Սե․ ծովուն մէջ Պօնտօսի կողմերը կըրտած, իսկոյն հաւաքար եղած միջոցները փակոյց գործի դնելու, նաւորդութիւնը ապահովելու և առեւտուրին ծաղկելուն ղեկավարութեան բլլալու համար ։

ԵՒՐՈՊԱ

Փարիզ 22 յունիս՝ Կիրակի առաւօտ 11 ին՝ առա-

չնանալնոյ ։

Ամառուան առաջին շնորհութիւն՝ ընդ Հիւսիսոյ և Անտոանն, և ընդ արեւելս՝ Ազնտուպանն․ մարգ Լուրն ։

Եկեղեցին Լուիզեանին կրեալ դառնայ Թագաւորին Լուսաւորին, է՛ 'ի կեդրոնականի առաջին շնորհութեան խառնըւեալ 'ի հէն խաչի․ երկայնութիւն նորա բաց մինչեւ Լուսերկայն պատմագրի, է 30 կանգուն․ եւ նորին բարձրութիւն համրեալ 'ի հիմանցերեկէն ցգագաթն՝ է 35, որում նորա, որմունք և յատակն 'ի քարանց․ ունի գերի գրենս․ գլխաւորն 'ի նոցունց է յարեւմտից կողմ մասին 'ի հիւսիսոյ 'ի հարաւոյ․ յետինն կոչեցեալ դուռն Լուսաւորչին նվիրեալ կայ պատկեր նորին 'ի Ճակատու ։

Եկեղեցւոյն վեց սեղան ու համարեն 'ի կարգի քարանց․ գլխաւորն է ընդ արեւելս կոչեցեալ Թագաւորին Լուսաւորին․ 'ի հարաւակողմն նորա սեղան սրբոյն Լուսաւորչի․ ընդ հիւսիս Յովհաննու եկեղեցւոյ ատեան և Պօղոսի մարգարէի․ երկոցին սոքա կառուցեալ են Յէրակարու կաթուղիկոսէ մերոյ․ 'ի հարաւային թեւ եկեղեցւոյն՝ է սեղան սրբոյն Կարապետին․ առաջի որոյ զգեստատուն Կոմիտասի եպիսկոպոսն հանդերձեալ 'ի ձեռնադրութիւն, 'ի հիւսիսային թեւ նորա՝ սեղան սրբոյն Ստեփաննոսի, ուր սեղանատուն եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան ։

'Ի կեդրոն եկեղեցւոյն է մեծագոյն եկեղեցին կոչեցեալ Լուսաւորչին կամ՝ ըստ իմեան ունի․ ընծայեալ անտոնց բոլորեալ ժամից և չորեքտասնից Լուսաւորչին պատմեալ է զգեստս փոխադրեալ և կանգնեալ 'ի վերայ չորից Մարմարեայ մոգալով խնամք․ զարդարեալ պատկերն նորա ոսկեզօծ ծաղկօք և գանձերաց բարձրութեամբ առելի քան մի կանգուն․ յատակ նորա ծածկեալ 'ի Մարմարինս և 'ի սեաւ քարանց․ բայց պատկերն Մարմարեայ բերան 'ի յիշատակ յաւուրս Լուսաւորչաց կաթողիկոսի ։

Տեղին խորան է 'ի նոյն խաչ կեդրոնական Հայն Մարգարտաւան, որ է ընդ մէջ եկեղեցւոյն․ նկարեալ պատկերաց բազմագոյն սեղանոց և որմոցն արուեստականք է 'ի հայոցն (՚՚՚) Յովհաննու բազմարուեստ պատկերաց ։ 'Ի մէջ եկեղեցւոյն է Աթոռ՝ որոյ սեաւ և փառ ջուր անկեալ առաքելոց խաղաղական՝ հիմն Ահրոնին ։

Եկեղեցին ունի չորս զանգակատուն, յորոց երկուքն կառուցեալ են յԵղեազարու և 'ի Նահապետայ կաթողիկոսաց․ բարձրացեալ ի յերկրէ անկիւնս եկեղեցւոյն երկու կանգնեալ 'ի վեր․ չորրորդ զանգակատուն կայր բարձրացեալ փխրացեալ յերկրէ կառուցեալ 'ի վերայ առաջին դրան կից որմոյ եկեղեցւոյն․ եռայարկ է այն զանգակատուն, որոյ իւրաքանչիւր կառուցեալ 'ի վերայ չորեսին սեանց․ ընդ երկրորդ յարկաւ է սեղան Հրեշտակապետաց, ուր երկիցս 'ի

տարւոջ մատչի պատարագ․ 'ի սմին հրեշտակապետաց և համբարձման․ զանգակք 'ի նմա մեծ են քան միւսոյն․ շնորհիւն սկսեալ է 'ի Ֆիլիպպոս կաթողիկոսէ և աւարտեալ 'ի Յակոբայ․ յաջ և յահեակ նորա են գանձարանք երկուց Եղեազարայ կաթողիկոսաց Ց ուղղեցեալ և Պօղոսեան ։

'Ի միջին վայր առանց եկեղեցւոյն, ուրանօր միաբանն չորեքին թեր խաչին, բարձրացեալ կայ երկաձողային բարձր քան զանգակատունն՝ գմբէթն որոշ ձայն և քի լուսամուտ․ իսկ 'ի ներքոյ նորին կառուցեալ կայ Ա սեղանին Ս․ Միհրան, ուր երանեն յանուն ծածկեալ խորանն․ առընթեր ծնմարանին կախեալ կան երկու զանգակք․ որոց հնչմամբն լինի ընդհանուր ժողովականութեան 'ի մատուցանելն պատարագ․ այս գմբէթ հիմնեալ կայ 'ի վերայ չորից սեանց կառուցելոց 'ի մէջ եկեղեցւոյն․ զոր նորոգեաց ընդ որոյ՝ Ղուկաս կաթողիկոս ։

Բաց 'ի լուսամուտէն ևս որ ունի իւրաքանչիւր մասն 'ի պահոցանն, որ է յարեւմտ հարաւոյ, զի ամենայն պաշտօն եկեղեցական զարդք և մասունք սրբոց․ 'ի մէջ սոյոց մասանց՝ է աջ Լուսաւորչին․ մասն զարդեան սրբոյն Հռիփսիմեայ, Եղ Եթնադրոնեայ հայրապետին և հրաշագործ ուրը խաչն գեղարդն ։

Այս խաչ էր Գէորգ կաթողիկոսի գեղազարդն կոչեցեալ, և պարունակէ յինքեան զայլ մասունս ։

ւորուն Լոնտրապատու Պոռթուգալոյին հրամանատարութեան Օսմանեան նաւատորմիղը, որ վեց նաւակարկ նաւէ եւ երկու ֆրեկատէ եւ մէկ մեծ շոգենաւէ կը բաղկանայ, մեր նաւահանգիստը խարսխեց։ Լոնտրապատու Պոռթուգալոյ դաժաքը ելեր, իւր արժանաւորութեան համեմատ հիւրընկալեցին. եւ անմիջապէս կառավարիչին պալատը ընծայելու գնաց։ Հետեւեալ օրը զանազան ակրութեանց հիւպատոսները անոր պալատը շնորհաւորելու գնացին։

Կը հաստատուի թէ Լոնտրա. Պոռթուգալոյ պէտք եղած հոգածութիւնները պատրաստեր է, ցիրցանու գործքը եւ մանաւանդ այս երկու անխախտան վէճը, որոնցմէ տուգանքին պատասխանը եւ սահմանին որոշումը վերջացնելու համար։ Լոնտր. Պորտուգալոյ արժանի եւ խաղաղասէր ընթացքը կը յուսացուի թէ այս գործերը հաճելի կերպով վերջանալու են քիչ ատեն մէջ։

— Հաստատեալ հանգամանքներ կըլլին խօսիլ. ցաւ Թիֆլիզի մէջ, կ'ըսուի թէ այս քաղաքիս Տաճիկ ժողովուրդը ռուսական հարկը հատուցանել չուզելով խռովութիւն հաներ են, եւ կարելի է որ մեծերը զօրաժողով ընելու համար ալ ելած ըլլան։

— Երկեք տարեն Օսմանեան Գրեքական շոգենաւը Լէքեա զրկուեցաւ մէկ պոնդ զօր բերելու համար. եւ անկից վերադառնալուն, Սեմ. Լուսա փաշայն նոյն շոգենաւը մտաւ եւ այսօր առաւօտուն դէպ ի Տրիպոլի գնաց. ուրիշներ եւ նաւատորմիղին մէկ մասն ալ դէպ ի այն տեղ ուղղեցան։

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔ

Կայսերութիւն Մարոքի։

Մարոքի Կայսերութիւնը Ափրիկէի հիւսիսային կողմը եւ Եւրոպիոյ հարաւային կողմը կեցած. Եւրոպայէն միայն Ճիպրալթարի նեղուցով զատուած է։ Ովկիանոսին քաղաքները շատ գեղեցիկ են. Միջերկրական եւ Ատլանտեան ծովով տարածեալ են Օրանի սահմանէն մինչեւ Պոնտարիս կղզիներուն առջեւ։ Հիւսիսային կողմն Միջերկրական ծովն է, արեւելեան Ալճէրիան, հարաւն Սահրա անապատը եւ արեւմուտքին Ատլանտեան ծովը սահմանն են։

Ճարտար անուն Անգղիացի մատենագիրին Մարոքի եւ Ֆէսի ակրութեանց երկրին տարածութիւնը որ հիմայ մէկ թագաւորութիւն է, 130,000 քառակուսի մղոն է կըսէ։

Շատ մեծ եւ հին քաղաքներ ունի, ինչպէս, Մարոք՝ Ֆէս՝ Մեքնաս՝ Թանճեր՝ Ռապաթ՝ Թեթուան՝ Մէքինէ՝ Լարաշ՝ Սալէ՝ Ազամուր՝ Մազաղան՝ Գիպրալթար որոնք Եւրոպայի երրորդ հասարակ քաղաքներէն թէ բնակիչներուն եւ թէ առեւտրին կողմանէ աւելի պակաս չեն։ Մարոքը ինչպէս եւ յայտնի է թագաւորութեան մայրաքաղաքն է. բայց ինչպէս թագաւորը Մեքինէ կը բնակի որ Ֆէսի թագաւորութեան նախկին մայրաքաղաքն էր։ Մարոքը 1052 թուին առաջին Եմիր Թեշիֆինէն շինեց եւ առաջ բնակչութիւնը մինչեւ 100,000ի հասուցանէր. բայց հիմայ 40,000 կամ շատ շատ 60,000 բնակիչ ունի. երեւելին ալեւ երբեմն փողոցները նեղ են եւ աղտոտ՝ երեւելի են կայսեր պալատը եւ անոր պարտէզները նոյնպէս երեք մեծ մզկիթները եւ 1,500 հոգի համար հիւանդանոցը։ Մէքինէն 15,000ի չափ բնակիչ ունի եւ այս տեղ պահուած է կայսեր գանձը։ Մարոքի գլխաւոր ծովեզերեայ քաղաքները Օրանէն մինչեւ Պոնտարիս կղզիները երթալով, ասոնք են Թետուան՝ Սալէ՝ Մոկատոր՝ Լարաշ՝ եւ Թեթուան՝ որոնց հետ Եւրոպացիները առուտուր կընեն։ Երկիրը լեռն է եւ ալեւ զետ ունի եւ Ատլասի առողջարար եւ հողը շատ արդիւնաւոր է։

Մարոքի ակրութեան բնակչաց թիւը մատենագրի մը նայելով 6,000,000 է, եւ ուրիշի մը նայելով 14,886,000. բայց հիմակուան աշխարհագրաց մէջին թիւը առնելով 8,500,500 բնակիչ ունի որոնց 300ը քրիստոնեայ՝ 200ը անհաւատ՝ 340,000ը Հրեայ, եւ մնացեալները Մաւրի խառնակ եւ զանազան ազգաց Մահմետական արաբներ են։

Մարոքի գլխաւոր բերքը արմաւ ցորեն բէժ (զամբ) նուշ ձէթ եղջերաւոր կենդանիներ խոյ եւ ընտիր ձիեր են։ Պղնձի եւ երկաթի հանքերը առատ են. քանի մը ոսկիի եւ արծաթի հանքեր ալ կան. վերջապէս երկիրս մարմին՝ ծառոցերեւերէն՝ դողը եւ հողմերով աշխարհէս ամէն կողմերը անուանի են եւ այս ապրանքներով մեծ առեւտուր կընէ Եւրոպիոյ Ասիոյ եւ Ափրիկէ հետ։

Մարոքեցիներուն բոլոր գործքը առանց են. ցեղերուն մէջ անդադար պատերազմ, երկրագործութեան կերպարանի եւ մարմնի գործունէք, քիչ մը նաւարկութիւն եւ առեւտուր։ Թագաւորին տարեկան եկամուտը 20 էն 30 միլիոն ֆրանքի կը հասնի որ Օսմանեան դահեկան 85—137 միլիոն ղուռուշի չափ կը հասնի։

Անոնց Մարոքի երկիրը ճանապարհորդութիւն ընողները կըսեն թէ հասարակ ժամանակ բանակներն 12. 15 հազար մաւրի եւ խառնէկ հեծելազօրէ բաղկացեալ է, բայց պատերազմի ատեն թագաւորը կրնայ ատեն մէջ 100,000 զինուոր պատրաստելու, վասն զի ամէն մարդ զէնք կրնան գործածել եւ շատերն ալ ազէկ ձի կը հեծնեն։

Պոռթուգալին զօրութիւնն ալ բաւական է. նաւահանգիստները ամուր գղեակներ ունին. ծովեզերեայ քաղաքները լաւ պահպանուած են. վերջապէս ծովային զօրութիւնը 24 նաւէ բաղկացեալ է, որոնցմէ ալ 15 ֆրեկատ է. եւ այս նաւերուն մէջ 6,000 ծովային զօրք կան որոնց համար կըսեն թէ շատ յաջող ծովահենութեան արհեստին մէջ։

ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Օդեսա 1 Յուլիս։

Այս տարեկիս մէջ քանի մը անկայ տարածուեցած գործառնութիւններուն վրայ, եւ մանաւանդ Եւրոպիոյ առած առեւտրի վերաբերեալ լուրերուն նայելով, յուսալի էր քաղաքիս առեւտուրն ալ յաջող վիճակի մը գայ. ինչպէս ամէն ազգ այս ատենները՝ բաւական նոր հունձերուն առատութիւն էր, հասարակօրէն շատ ապրանքներուն արժէքութիւնները փոփոխութիւնը կանխեցաւ. մանաւանդ Եւրոպայի կողմէն եկածները, որոնցմէ այս օրերս եւ դաշ գործառնութիւնները հետեւեալներն են։

Ցորեն. քանի մը օրուան մէջ այս ապրանքին ուզողներ շատ. եւ գրեթէ երեք հազար չէթվերթի չափ ծախուեցաւ զանազան տեսակներէն. Կիրիմիոյ եւ Կրիմոսի չի բռնուած տեսակին չէթվերթը 160 դահեկանի. Պոլտավիոյ բռնուած տեսակին չէթվերթը 215 դահեկանի. Գարաճիոյի բռնուած տեսակին չէթվերթը 297 դահեկանի եւ երկրորդին 197 դահեկանի.

Աւդի կողմն. (փալաճէա) այս ապրանքին ալ բաւական չէթվերթ ծախուեցաւ բայց հաշտութեան մէջ բռնուելու չի գտնուելուն համար առաջարկութիւն եղած ապրանքին գնոց վերջ ուրեք մնաց յայտնի։

Ձիթոն. շարունակութեան մէջ է, գինոյ եղածին քիչ ապրանք եկաւ եւ կրհասարակութեան անցեալ տարուան եղած արդիւնքը հաւնեն թէ կենդանեաց ըլլայ վասն զի եղած ապրանքը շատ քիչ տարբեր են. եւ այս օրերս նոր ապրանքէն քանի մը տոպրակ ծախուեցաւ 250 արծաթ 70 դահեկանի։

Սիսեռ. (խիլէ) բաւական ապրանք եկաւ բայց գնոյ նշանակելու չափ գործառնութիւն չեղաւ. միայն այս եօթնեկիս մէջ Պոլտավիոյ տեսակին 400 հարիւրի չափ ծախուեցաւ, հարիւրը 125—128 դահեկանի։

յաճախութ ընդհանուր կաթողիկոսն. եւ համար թէ յաղագս այդորիկ իսկ խաչի խօսի Հայրապետին ընդհանրական իշխանութեան, յառաջ քան զայս թէ ընդ ... Գրիգորի կոչեցեալ սուրբ Լուսն, թէ այդ խօսք էր, արդ Լուսաւորչին ի Սեբաստիա պատէն. արքունական մատենագիրք համարի զհայոց կաթողիկոսն ի ժամանակս Լանկթիմուրայ։

Արդ ապացուցանէ է բնակութեան Հայոց ընդ հիւսիս, կոչեցեալ նոյնպէս Իշխանին, գրեթէ յայն տեղի, ուր էր ի հնումն Վաղարշապատ։ Այս վիճակ էր երբեմն Իշխանին ի հիւսիսոյ կողմանէ (17) ստկոյն ի ժամանակս վերանորոգութեան պարագայի յաւուրս Աբգարու կաթողիկոսի հեռացուցին զորս տարբերութեամբ. ուր թէ ի հնումն արտաքոյ պարագին ընդդիմակութեան անդ հանդէպ դրան կոչեցեալ զաղթականաց, որ ունի այժմ զհրաշալի պալատն արքային Տրդատայ, ուր երբեմն ի բրեն գտան ընդ երկրաւ Մոնթոյեանց քաղաքի անուանութեան յառաջ բերէ Մնիսի քաղաքէ երկրաւորն, որ անցեալ անգամ ...։ Եւ այս յաւելուն, որպէս թէ ի տեղւոջ յօժարին Իշխանն էր ...՝ Գրիգորի շինեալ ի նոյն բոլ Երջանիկ. ի հայրենի արեւմտից ... կարի յաջողութեամբ Իշխանն է ... ի բազմաց ... ի պատրաստեալ տեղւոջ, ուր են մինչ պահպանեալ ծառք՝ անկեալ ի Պարսից կաթողիկոսն. դամբարանք կաթողիկոսաց են ի պալատան երից եկեղեցեաց Հռիփսիմեայ, Գայիանեայ եւ Շողակաթի։

Այս մնացորդն ունի ընդ իշխանութեամբ իւրով գեղեցիկ բնակելի բազում մեծի մասին ի Հայոց եւ գիւղօրէ ... այրիս՝ յորոց երեւելի են. զոր այժմ հեռի ի սահմանս Ըզնաուրաց եւ Սպահանաց, կոչեցեալ յանուանց նոցա յորոց շնորհեցան (18)։

(17) [illegible]

[illegible]

(18) [illegible]

Թարգմանեաց ի Ռուսաց

Էթէլ Վ. Մ. Երզնկացեանց.

Ի Մոսկուա [illegible].

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ

[illegible]

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻ